

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

عرفان اسلامی

عنوان:

بررسی مقایسه ای آراء امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد

توبه و تفکر

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر سیده مژگان سخایی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر هادی وکیلی

پژوهشگر:

سمیه هراسانی

ماه/ سال تحصیلی:

تیرماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده ، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

تقدیم به:

سائلکاء طریقہ حقیقت

باشرکہ روشنائی راهتاء باشر

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْفُلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْفَالِقَ»

تقدیر و تشکر:

پس از حمد و ستایش خداوند یکتا، در ابتدا از پدر و مادر عزیزم که همواره پشتیبان و حامی من در طول زندگی ام بوده اند تشکر می نمایم، خصوصاً مادر عزیزم که عاشقانه و دلسوزانه مرا همواره یاری گر بوده است.

با تشکر از همسر مهربانم که رنج فراق را بر خویش هموار کرده و با من در این راه همراه شدند و همواره مشوق و یاری گر من در این راه بوده اند. امیدوارم بتوانم گوشه ای از محبت ها و از خود گذشتگی هایشان را جبران نمایم.

با تشکر از استاد عزیز راهنمایم، خانم دکتر سیده مژگان سخایی، مرشدی که از مقطع کارشناسی تاکنون از چشمه جوشان معارفش نوشیدم و می نوشم و «هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» سر می دهم. و نمی دانم که چگونه، و نمی توانم حق ایشان را ادا نمایم. امیدوارم که با تأییدات جده ی عزیزشان خانم فاطمه الزهرا(س) همواره موفق باشند.

استاد عزیز مشاور جناب آقای دکتر هادی وکیلی که با نظرات نو و بدیع خویش در طول پروژه یاری ام دادند، امیدوارم با بزرگواری کمی ها و کاستی ها را بر من ببخشایند.

و جناب آقای دکتر بیوک علیزاده با این که سمتی رسمی در این پروژه بر عهده نداشتند اما در مقام استادی لطف نموده و بنده را راهنمایی نمودند؛ کمال تشکر خویش را از ایشان اعلام می دارم و امیدوارم همیشه سلامت و موفق باشند.

و در نهایت از دوستان عزیزم تشکر می نمایم که لحظات ناب و سرشار از معنویت و شور در کنارشان داشتم و امیدوارم در پناه خداوند و با تأییدات امام عصر(روحی فداه) در تمام مراحل زندگی خویش موفق و مؤید باشند.

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: عرفان اسلامی
عنوان پایان نامه: بررسی مقایسه ای آراء امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد توبه و تفکر
نام و نام خانوادگی دانشجو: سمیه هراسانی
استاد راهنما: خانم دکتر سیده مژگان سخایی
استاد مشاور: آقای دکتر هادی وکیلی
تاریخ شروع پایان نامه: ۸۷.۱۲
تاریخ اتمام پایان نامه: ۸۹.۴
<p>چکیده: در این پایان نامه با بکارگیری روش مقایسه ای تحلیلی آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه مورد بررسی قرار گرفته است؛ که در ابتدا به مباحث موجود ذیل تفکر و توبه پرداخته و سپس با استخراج آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری از کتب مختلف ایشان به مقایسه و در نهایت به تحلیل آراء می پردازد.</p> <p>نتایج پژوهش حاکی از وجود شباهت ها و تفاوت ها بین آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری است. هر دو بزرگوار به تفکر و توبه به عنوان مقام نگاه کرده اما با این تفاوت که امام (س) تفکر را منزل اول می دانند و توبه را منزل بعد از تفکر قلمداد می نمایند اما خواجه توبه را منزل دوم و تفکر را منزل پنجم بر می شمارند. امام (س) توبه را از نتایج تفکر سودمند دانسته و اعتقاد دارند که سالک پس از مرحله تفکر به منزل توبه می رسد. حضرت امام (س) با نگاهی دقیق و موشکافانه و تعالیمی برگرفته از مکتب شیعی دو مقام تفکر و توبه را برای سالک طریق تشریح می نماید.</p> <p>واژگان کلیدی: تفکر، توبه، منزل</p>

المقطع الدراسي: ماجستير
الفرع التحصيلي: العرفان الاسلامي
اسم الاطروحه: الدرسة القياسيه للتفكر و التوبه من منظر الامام الخميني و عبدالله الانصاري
اسم الطالبه: سمييه هراساني
الاستاذ المرشده: الدكتور ه مژگان سخايبى
الاستاذ المستشار: الدكتور هادى وكيلى
تاريخ بدء الاطروحه: ٨٧.١٢
تاريخ اتمام الاطروحه: ٨٩.٤
الزبده:
<p>فى هذه الاطروحه دربت راي الامام الخميني و عبدالله الانصاري حول اتفكر و التوبه مع استخدام الاسلوب المقارنه. ثم تشتغل باستخراج آراء هولاء من كتبهم المختلفه و تقارن بين الاراء و فى النهايه تقوم بتحليل الآراء.</p> <p>يشير نتايج الحاصله بوجود وجوه المشابهه و المفارقه بين الاراء امام الخميني (س) و الشيخ.</p> <p>الامام و الشيخ كانا يعتبران عن التفكر و التوبه مقامين من مقامات السلوك و لكن الامام الخميني كان يعد التفكر منزل الاول و التوبه منزل الثانى؛ هو يعتبر التوبه بمنزله النتيجه لتفكر اما الشيخ كان يجعل التوبه فى منزل الثانى و التفكر فى منزل الخامس؛ كان يعتقد الامام الخميني التوبه هى من نتايج التفكر النافع و يعتقد بان السالك يصل الى التوبه بعد التفكر.</p> <p>الامام الخميني كان ينظر بهتين مسئلتين نظره دقيقه مع تعاليم الماخوذه من المدرسه الشيعيه و يشرح الطريق للسالك شرحا واضحا.</p> <p>الكلمات الرئيسيه: التفكر، التوبه، المقام</p>

فهرست اجمالی مطالب

● چکیده

● مقدمه

● کلیات

- معنای لغوی [تفکر و توبه]

- معنای اصطلاحی [تفکر و توبه]

- جمع بندی

● بخش دوم: حقیقت و چیستی تفکر و توبه

- فصل اول: حقیقت و چیستی تفکر

- فصل دوم: حقیقت و چیستی توبه

● بخش سوم: بررسی مقایسه ای آراء امام(س) و خواجه عبدالله در مورد تفکر و توبه

- فصل اول: آراء امام(س) در مورد تفکر و توبه

- فصل دوم: آراء خواجه عبدالله در مورد تفکر و توبه

- فصل سوم بررسی مقایسه ای و تحلیلی آراء امام(س) و خواجه عبدالله در مورد تفکر و توبه

- جمع بندی

● نتیجه گیری

● کتابنامه

فهرست تفصیلی مطالب

چکیده

مقدمه ۱

کلیات ۷

فصل اول: معنای لغوی ۷

تفکر ۷

توبه ۸

فصل دوم: معنای اصطلاحی ۹

تفکر ۹

توبه ۱۲

جمع بندی ۱۶

بخش اول: جایگاه تفکر و توبه

- فصل اول: تاریخچه مختصر تفکر و توبه در تاریخ تصوف ۲۰

- فصل دوم: جایگاه تفکر و توبه در قرآن ۲۶

۱- تفکر در قرآن ۲۶

الف: تفکر در تفاسیر قرآن ۲۷

ب: تفکر در تفاسیر عرفانی ۳۱

۲-توبه در قرآن ۳۴

الف: توبه در تفاسیر قرآن ۳۶

ب: توبه در تفاسیر عرفانی ۳۹

جمع بندی ۴۴

بخش دوم: حقیقت و چیستی تفکر و توبه

فصل اول: حقیقت و چیستی تفکر ۴۶

۱. حقیقت تفکر ۴۶

الف: تفکر مجاز و تفکر ممنوع .. ۴۷

ب: مراتب تفکر ۴۸

ج: عبد و مظهر اسم العالم ۵۱

فصل دوم: حقیقت و چیستی توبه ۵۳

۲. حقیقت توبه ۵۴

الف: تبدیل سیئات به حسنات؟ ۵۷

ب: تواب: رب یا عبد؟ ۶۳

جمع بندی ۶۴

بخش سوم: بررسی مقایسه ای آراء امام(س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و

توبه

فصل اول: آراء امام(س) در مورد تفکر و توبه ۶۷

۱. آراء امام(س) در مورد تفکر..... ۶۷

الف: تفکر چیست؟ ۶۷

ب: مواردی که تفکر در آن نهی شده است ۶۸

ج: نتایج و آثار تفکر ۶۸

۲. آراء امام(س) در مورد توبه ۷۲

الف: توبه چیست؟ ۷۲

۱-الف: کمال توبه ۷۳

ب: موانع و آفات توبه ۷۴

ج: نتایج و آثار توبه ۷۵

فصل دوم: آراء خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه ۷۷

۱. آراء خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر ۷۷

الف: تفکر چیست؟ ۷۷

ب: مواردی که تفکر در آن نهی شده است ۷۷

ج: نتایج و آثار تفکر ۷۹

۲. آراء خواجه عبدالله انصاری در مورد توبه ۸۰

الف: توبه چیست؟ ۸۰

ب: موانع و آفات توبه ۸۱

ج: نتایج و آثار توبه ۸۱

فصل سوم: بررسی مقایسه ای آراء امام(س) وخواجه عبدالله انصاری درمورد تفکر و توبه

۱. تفکر ۸۳

الف: وجوه اشتراک ۸۳

ب: وجوه افتراق ۸۴

۲. توبه ۸۹

الف: وجوه اشتراک ۸۹

ب: وجوه افتراق ۹۰

جمع بندی ۹۲

نتیجه گیری ۹۴

کتابنامه ۹۸

- فهرست منابع فارسی ۹۸

- فهرست منابع عربی ۱۰۳

الف) تعریف مسئله

توبه و تفکر از جمله مقامات مطرح شده در عرفان عملی محسوب شده و جایگاه ویژه‌ای را در مراحل سیر و سلوک به خود اختصاص داده اند. به نحوی که بسیاری از عرفا به بیان جایگاه آن دو در طریق معرفت پرداخته اند و سعی نموده‌اند طبق ذوق خویش تعریفی از آن بدست دهند؛ چنانکه بسیاری از عرفا بدون دخول در توبه و تفکر شروع سلوک را ناممکن دانسته اند.

از مهم ترین افرادی که در حوزه ی عرفان عملی آثاری چند را تدوین نموده اند خواجه عبدالله انصاری است که با مشهورترین اثر خود، منازل السائرین جزو اولین افرادی است که به تنظیم منازل و مقامات پرداخت و اثر خویش را به عنوان اولین و مهم ترین اثر در این حوزه ثبت نمود. حضرت امام خمینی (س) همچون دیگر عارفان، در آثار عرفانی خود تفکر و توبه را مورد بحث قرار داده و در کتاب شرح چهل حدیث خویش نکات ارزشمندی را در مورد تفکر و توبه بیان فرموده اند. پژوهش حاضر در پی آن است تا به آراء خواجه عبدالله و حضرت امام (س) در این خصوص دست یابد.

ب) بیان سؤال های تحقیق :

۱. آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه چیست؟
۲. آیا شباهت ها و تفاوت هایی در میان آراء وجود دارد؟
۳. چه امری می تواند منشأ این تفاوت ها و شباهت ها باشد؟

ج) پیش فرض :

تفکر و توبه از جمله مقامات و منازل محسوب شده و سالک در مسیر سلوک باید منازل را

طی نماید.

د) فرضیه ها :

۱. حضرت امام (س) تفکر را مرتب نمودن مبانی معلوم جهت حصول نتایج مجهول می دانند؛. خواجه عبدالله تفکر را استفسار و جستجوی عقل در طلب مطلوب می دانند. در مورد توبه هر دو بزرگوار توبه را محض رجوع می دانند.

۲. امام تفکر را وادی اول می دانند اما خواجه عبدالله تفکر را منزل پنجم بر می شمردند. توبه در نظر خواجه منزل دوم و اما امام (س) توبه را از نتایج تفکر و مرحله ای پس از تفکر می دانند.

۳. تفکر مد نظر امام اعم از تفکر مد نظر خواجه است که در منظر امام در منزل اول می گنجد. و وقتی در مرحله اول مطرح می شود پس توبه نیز نتیجه آن محسوب می شود بر خلاف خواجه که توبه را منزل دوم می دانند؛ که این تفاوت می تواند بر خاسته از تفاوت دیدگاه آن دو بزرگوار باشد.

ه) روش تحقیق :

روش به کار رفته جهت تدوین پایان نامه فوق روش مقایسه ای با رویکردی توصیفی - تحلیلی است.

و) مروری بر شاکله بحث

از آنجا که موضوع پایان نامه بررسی مقایسه ای آراء امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد توبه و تفکر است پژوهش فوق در ۳ بخش به بررسی ۱. جایگاه تفکر و توبه در تصوف و قرآن ۲. حقیقت و چیستی تفکر و توبه ۳. بررسی مقایسه ای آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه می پردازد.

در ابتدا و قبل از ورود به مبحث اصلی سعی شده است، کلیاتی راجع به تفکر و توبه ارائه شود که شامل تعاریف تفکر و توبه در لغت و اصطلاح کلام، منطق، فلسفه، عرفان و ... غیره است.

بخش اول که مربوط به بیان جایگاه تفکر و توبه در تصوف و قرآن است که در دو فصل تنظیم شده است. در فصل اول به بیان جایگاه تفکر و توبه در تصوف پرداخته و تاریخچه آن را به

شکلی اجمالی بررسی نموده ایم و در فصل دوم به بیان آیات قرآنی مربوط به تفکر و توبه پرداخته و جهت تکمیل مفاد قرآنی از کتب تفاسیر عمومی و عرفانی نیز استفاده شده است. در بخش دوم به حقیقت تفکر و توبه پرداخته شده است. که این بخش هم در دو فصل تنظیم شده است. در فصل اول حقیقت و چیستی تفکر مورد بررسی قرار می گیرد و مباحثی چون - تفکر مجاز و ممنوع - مراتب تفکر و نتایج آن - عبد و اسم العالم به عنوان مسائل مهم ذیل تفکر مورد بحث واقع می شود.

و در فصل دوم که به حقیقت و چیستی توبه می پردازد. مباحثی چون - تبدیل سیئات به حسنات - توأب: رب یا عبد را به عنوان مسائل مهم ذیل توبه مورد توجه قرار می دهد. بخش سوم پژوهش، که بخش نهایی است به آراء حضرت امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه اشاره می نماید که این بخش هم به سه فصل تقسیم می گردد. در فصل آراء امام (س) در مورد تفکر و توبه، در قسمت تفکر مباحثی چون - تفکر چیست - مواردی که تفکر در آن نهی شده است - نتایج و آثار تفکر مورد بررسی قرار می گیرد. و در قسمت توبه مسائلی چون - توبه چیست - موانع و آفات توبه - نتایج و آثار توبه بررسی می شوند.

فصل دوم به بیان آراء خواجه عبدالله انصاری می پردازد و نظرات ایشان را در مورد تفکر و توبه، در قسمت تفکر مباحثی چون - تفکر چیست - مواردی که تفکر در آن نهی شده است - نتایج و آثار تفکر را بیان می نماید. و در قسمت توبه آراء خواجه در سه قسمت - توبه چیست - موانع و آفات توبه - نتایج و آثار توبه جمع آوری شده است.

در فصل سوم که آخرین فصل این بخش محسوب می شود به مقایسه آراء حضرت امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری پرداخته و سعی شده است که وجوه اشتراک و افتراق نظر دو بزرگوار بیان شده و مورد تحلیل قرار بگیرد، تا علت شباهت ها و تفاوت ها روشن گردد.

ز) مروری بر فصول پایان نامه :

این پژوهش در سه فصل تدوین شده است:

۱. جایگاه تفکر و توبه در تصوف و قرآن

۲. حقیقت و چیستی تفکر و توبه

۳. بررسی مقایسه ای آراء حضرت امام خمینی (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد

تفکر و توبه

قبل از ورود به فصول ابتدا به بیان کلیاتی راجع به تفکر و توبه پرداخته و سعی نمودیم که از لحاظ لغوی و اصطلاحی واژه های مورد نظر را بررسی نماییم. این نتیجه حاصل شد که واژه های فوق در هر دو حوزه، معنایی تقریباً مشابه به یکدیگر دارند و در حوزه عرفان توبه صرف رجوع تعریف گردیده و تفکر نیز سیر کشفی عارفان جهت وصول به حق، قلمداد شده است. در بخش اول، در فصل جایگاه تفکر و توبه در تصوف به بررسی اجمالی آن دو در تصوف اشاره نمودیم و بیان نموده ایم که این دو مفهوم از دیرباز، حتی قبل از اسلام در آیین های مختلف وجود داشته و با ظهور اسلام مورد تأکید فراوان قرار گرفته اند و عرفا و متصوفین توجه خاصی بدانها داشته اند.

در فصل دوم سعی شده است آیات شاخص قرآن راجع به تفکر و توبه با استفاده از کتب تفاسیر عمومی و عرفانی انتخاب شود تا مصادیق تفکر و توبه مورد بررسی قرار بگیرد و این نتیجه حاصل شد که آیات عدیده ای از قرآن به لزوم تفکر و توبه تأکید داشته اند که این نشان دهنده اهمیت آن دو است.

در بخش دوم حقیقت و چیستی تفکر و توبه مورد بررسی قرار گرفته است که حقیقت تفکر و توبه چیست؟ و این نتیجه حاصل شد که حقیقت تفکر همان است که روح عبادت را تشکیل می دهد و به منزله روح برای جسم تلقی می شود؛ و حقیقت توبه رجوع است که برای هر مقامی از مقامات سالکان مطرح می شود.

در توبه آثار سیئات به حسنات تبدیل می شود و این با اصل فلسفی وجود معدوم نمی شود قابل تطبیق است، پس گناه به وجود آمده از بین نمی رود تنها اثرش از بدی به خوبی تبدیل می شود و در واقع این خداوند است که توبه می نماید و تواب است؛ و بنده متفکر هم می تواند مظهر اسم العالم خداوند قرار بگیرد.

و در بخش پایانی به بررسی مقایسه ای آراء امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در خصوص تفکر و توبه پرداخته و شباهت ها و تفاوت های آراء این دو بزرگوار مورد تحلیل قرار

گرفته است و این نتیجه حاصل شد که تفکر مد نظر امام (س) که در مرتبه و منزل اول قرار می گیرد تفکری اعم از تفکر مورد نظر خواجه عبدالله است که در منزل پنجم آن را گنجانده است که این تفاوت برخاسته از تفاوت دیدگاهی امام (س) و خواجه عبدالله انصاری است.

از نظر امام (س) تفکر سودمند و نافع به توبه می انجامد اما خواجه توبه را قبل از تفکر بعد از بیان می نماید و از منظر امام (س) یقظه به منزله منزل اول در سلوک نیست بلکه اولین منزل انسانیت است.

لازم به ذکر است که ترجمه مورد استفاده، در فصول جهت ترجمه آیات قرآن، ترجمه ی استاد ابوالفضل بهرام پور بوده است.

در ترجمه ی نهج البلاغه، از ترجمه ی محمد دشتی و در ترجمه صحیفه ی سجادیه از ترجمه ی محمد مهدی اشتیاردی استفاده شده است.

نوآوری:

پژوهش فوق به بررسی آراء حضرت امام (س) و خواجه عبدالله انصاری در مورد تفکر و توبه می پردازد و از این حیث که تاکنون چنین بررسی بین این دو شخصیت در مورد این دو موضوع خاص انجام نشده بود، نوآوری جدیدی است و سعی شده است که آراء و نظرات را در هر دو قسمت تفکر و توبه با عناوین یکسان جمع آوری نماید از جمله: ۱ - حقیقت تفکر و توبه ۲ - در قسمت تفکر، مواردی که تفکر از آن نهی شده است ۲ - در قسمت توبه، موانع و آفت توبه ۳ - نتایج و آثار تفکر و توبه.

پیشنهاد جهت تحقیقات بیشتر:

در ضمن پژوهش این نکته دریافت شد که مقایسه بین آراء دو شخص از دو مکتبی با تفاوت مذهب شیعی و حنبلی، مقایسه صحیحی نمی تواند باشد؛ چرا که مذهب شیعه با تفکری متفاوت از مذهب حنبلی است و گاهی اوقات نه تنها ممکن است شباهتی بین آراء موجود نباشد که همه تفاوت باشد که این تفاوت برخاسته از نوع تفکر اشخاص است، از این رو پیشنهاد می شود

جهت انجام تحقیقات مقایسه‌ای- تحلیلی دو شخص با طرز فکری یکسان یا نزدیک به هم
انتخاب شوند.

کلیات:

در این قسمت ابتدا به معنای لغوی و اصطلاحی دو واژه تفکر و توبه می پردازیم، و ضروری است که جهت فهم واژه قبل از تحقیق به معنای دو واژه پرداخته شود، چرا که فهم دقیق معنای واژه همواره یاری گر انسان در ادراک بوده است.

در فهم دو واژه تفکر و توبه از آنجا که دو کلمه مذکور از زبان عربی وارد زبان فارسی شده اند، علاوه بر فرهنگ لغات عربی سعی شده است که به فرهنگ لغات فارسی رایج نیز مراجعه شود چرا که پژوهش حاضر به زبان فارسی است و همین طور در پرداختن به معنای اصطلاحی واژه سعی شده است که فرهنگ لغات رایج در زمینه عرفان، فقه و کلام و... رجوع گردد. امید است که فهم معنای دو واژه که هدف این قسمت است حاصل گردد.

۱. معنای لغوی

در قسمت معنای لغوی به انواع فرهنگ های لغت دست اول فارسی و عربی مراجعه شده است، تا این دو کلمه مورد بررسی همه جانبه قرار بگیرند.

الف. تفکر

تفکر از ریشه (ف ک ر) به معنای اندیشه کردن است^۱ و همچنین به معنای اندیشیدن با تأمل و تدبر جهت دسترسی به معنا به کاررفته است.^۲

^۱ ر.ک: ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الافریقی المصری، لسان العرب، علق علیه: علی سیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، الطبعة الثانية، المجلد العاشر، ص ۳۰۷؛ سید مصطفی حسینی دشتی، معارف و معاریف (احکام، اخلاق، تاریخ، علوم، اعلام و اصطلاحات اسلامی)، قم: دانش، ۱۳۷۶، ج سوم، ص ۶۲۵: ابو عبدالله حسین احمد زوزنی، کتاب المصادر، به اهتمام تقی بینش، تهران: البرز، ۱۳۷۴، ص ۷۹۹؛ محمد معین، فرهنگ فارسی، تهران: امیر کبیر، ج سوم، ص ۱۱۱۵.

^۲ لویس معلوف، المنجد فی اللغة والأعلام، بیروت: دار المشرق، الطبعة الثالثة والثلاثون، ۱۹۹۴م، ص ۵۹۱.

ازدیگر معانی به کاررفته در مورد آن می توان به نظرکردن و تأمل در چیزی،^۱ به کارگیری عقل در امری معلوم، جهت رسیدن و شناخت مجهول^۲، نظریه و ایده^۳، و تحول دل با نظر در براهین [تحول قلب پس از دریافت دلایل و براهین] اشاره نمود.^۴

ب. توبه

توبه از ریشه (ت و ب) به معنای رجوع و بازگشتن از گناه^۵، بازگشتن به طریق حق^۶ و پشیمانی بر فعلی که در گذشته انجام شده می باشد، که اخص از پشیمانی است؛ چرا که انسان از انجام کاری پشیمان می شود، در حالی که به زشتی آن کار اعتقادی ندارد، در حالی که توبه، تنها از افعال زشت صورت می پذیرد. بنابراین هر توبه ای پشیمانی محسوب می شود در حالی که هر پشیمانی توبه نیست.^۷

-
۱. ر.ک: سعید الخوری الشرتونی اللبنانی، اقرب الموارد فی فصیح العربیه والشوارد، بیروت: مکتبه لبنان، الطبعه الثانيه، ۱۹۹۲م، الجزء الأول، ص ۹۳۹؛ مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی، القاموس المحيط، بیروت: دار إحياء التراث العربی، الطبعه الأولى، ۱۴۱۲هـ، الجزء الثاني، ص ۱۵۹.
۲. نامعلوم، معجم الوسیط، مجمع اللغه العربیه، الطبعه الثانيه، الجزء الثاني، ص ۹۳.
۳. لویس معلوف، المنجد فی اللغه، ص ۵۹۱.
۴. ابو هلال العسکری و جزء من کتاب السید نور الدین الجزائزی، معجم الفروق اللغویه، قم: النشر الإسلامی، الطبعه الثانيه، ص ۱۲۱.
۵. ر.ک: السید المرتضی الحسینی الزبیدی، التاج العروس من جواهر القاموس، بتحقیق: ابراهیم التریزی، بیروت: دار إحياء التراث العربی، الجزء الثاني، ص ۷۸؛ محمد علی التهانوی، موسوعه کشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تقدیم، اشراف و مراجعه: رفیق العجم، بیروت: مکتبه لبنان، الطبعه الأولى، ۱۹۹۶م، الجزء الأول، ص ۵۲۴؛ ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا، معجم المقاییس اللغه، حقه: شهاب الدین عمرو، دار الفکر للطباعه و النشر والتوزیع، الطبعه الثانيه، ۱۴۱۸هـ، ص ۱۷۵؛ علی اکبر دهخدا، لغت نامه، زیر نظر دکتر معین، تهران، دی ۴۳، شماره ۱۰۲، ص ۱۰۷۹؛ ابن منظور، لسان العرب، ص ۶۱؛ احمد زوزنی، کتاب المصادر، ص ۴۶؛ سعید الشرتونی، اقرب الموارد، ص ۸۱؛ الفیروزآبادی، القاموس المحيط، الجزء الأول، ص ۱۶۱.
۶. محمد معین، فرهنگ فارسی، ص ۱۱۶۰.
۷. ابو هلال العسکری، معجم الفروق اللغویه، ص ۱۴۶.

همچنین توبه به معنای بازگشتن از چیزی ناقص و نزول به چیزی کامل و عالی^۱؛ و نیز به معنای بازگشت از چیزی و روی آوردن به چیزی نامیده شده است.^۲

از جمله دیگر معانی مستعمل توبه، اعتراف و پشیمانی و عزم بر بازنگشتن به انجام گناهی است که انسان مرتکب شده است.^۳

نکته قابل توجه در معانی فعل «تاب» در اکثر فرهنگ لغات این است که «تاب» با دو حرف اضافه «إلی» و «علی» استفاده شده است؛ که در صورت تعدی با «إلی» به معنای بازگشت از گناه و روی آوردن به طاعت است که از جانب بنده تحقق می یابد و در صورت تعدی با «علی» به معنای توفیق بنده بر توبه، بازگشت خداوند به بنده با لطف، مغفرت و قبول و همچنین بازگشت از کیفر و عذاب به عفو و گذشت است که از جانب خداوند متحقق می گردد.

۲. معنای اصطلاحی

در این قسمت سعی شده است با مراجعه به فرهنگ های اصطلاحی رایج مراجعه شود تا معنای اصطلاحی دو کلمه تفکر و توبه مورد بررسی قرار گیرند.

الف. تفکر

فکر به کار گیری عقل در امور است؛ جهت شناختن آنها و به طور کلی فکر به تمام پدیدارهای حیات عقلانی اطلاق می شود. و نزد فیلسوفان و منطقیین در سه معنا به کار رفته است:^۴

^۱ شرف الدین حسین بن الفتی تبریزی، رشف الألفاظ فی کشف الألفاظ، به تصحیح و توضیح: نجیب مایل الهروی، تهران: مولی، چاپ اول، ۱۳۶۲هـ، ص ۶۹.

^۲ سید مصطفی حسینی دشتی، معارف و معاریف، ص ۴۹۹.

^۳ معجم الوسیط، الجزء الأول، ص ۷۲۴.

^۴ ر.ک: جمیل صلیبا، فرهنگ فلسفی، ترجمه منوچهر صناعی دره بیدی، تهران: حکمت، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ۵۰۱-

۵۰۰؛ محمد علی التهانوی، موسوعه کشف اصطلاحات الفنون و العلوم، الجزء الثانی، صص ۱۲۸۶-۱۲۸۴.